

Vysoká u Javorníku čp. 1. Zájezdní hostinec v kontextu založení vesnice

Vysoká u Javorníku No. 1. The Inn in the Context of the Village Founding

Zuzana Stránská-Vařeková

Abstrakt: Článek se zaměřuje na plošný průzkum vesnice ve Vysoké u Javorníku (okres Ústí nad Orlicí), přičemž využívá nejen dochovaných archivních pramenů, ale také poznatků dendrochronologického datování dřevěných prvků v konstrukci. Hlavní část příspěvku je přitom věnována průzkumu objektu zájezdního hostince čp. 1. Hostinec byl po polovině 19. století přestavěn do podoby patrového domu se zděným přízemím a roubeným patrem a v roce 1912 byl k domu připojen přízemní secesní sál. Provedeným výzkumem však byly zjištěny druhotně použité dřevěné prvky z doby vysazení vesnice. Článek tak seznamuje s možnostmi a přínosy využití dendrochronologického datování objektů v novověkých vesnicích.

Klíčová slova: lidová architektura; Vysoká u Javorníku; zájezdní hostinec; založení vesnice; dendrochronologie

Článek vznikl v rámci výzkumného cíle NPÚ Nemovité památky v ČR, financovaného z institucionální podpory Ministerstva kultury ČR na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace.

Abstract: The article focuses on the area survey of the Vysoká u Javorníku village (Ústí nad Orlicí district), using not only the surviving archival sources, but also the findings of dendrochronological dating of wooden elements in the structure. The main part of the paper is devoted to the research of the building No. 1, the inn. The inn had been rebuilt after the middle of the 19th century in the form of a two-storey house with a brick ground floor and a timbered floor, and in 1912 a ground-floor Art Nouveau hall had been added to the house. However, research carried out identified secondary timber features dating from the time of the village's setting-out. The paper thus introduces the possibilities and benefits of using dendrochronological dating of buildings in modern villages.

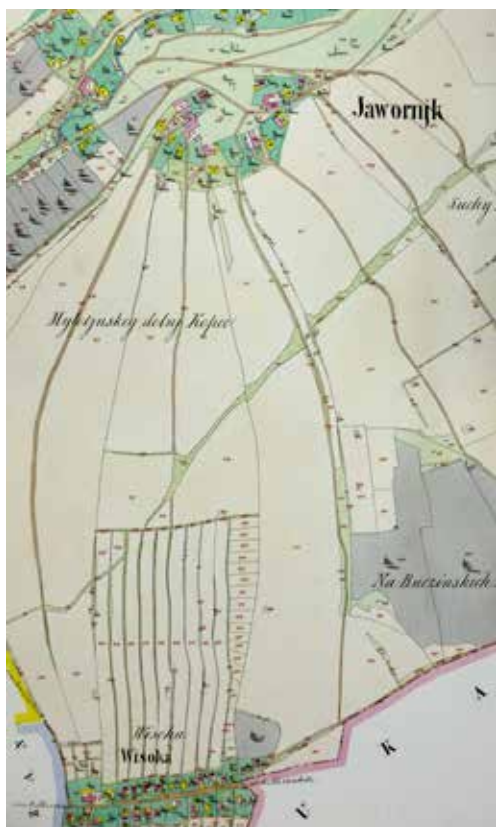
Keywords: folk architecture; Vysoká u Javorníku; inn; village foundation; dendrochronology

The article was written as part of the research objective of the National Heritage Institute's Immovable Heritage in the Czech Republic, funded by the institutional support of the Ministry of Culture of the Czech Republic for the long-term conceptual development of the research organization.

Snahou předkládaného materiálového příspěvku je ukázat na příkladu novověké vesnice možnosti získávání informací k založení sídla nejen v písemných, ale i hmotných pramenech. Článek předkládá souhrn výsledků plošného průzkumu vesnice Vysoká u Javorníku (okres Ústí nad Orlicí) se zaměřením na podrobnější průzkum stavby zájezdního hostince čp. 1.¹ Smyslem článku je také přispět k diskusi nad otázkami a možnostmi průzkumů novověkých vesnic,² u kterých je větší pravděpodobnost zjištění přesného letopočtu založení (na základě dochovaných archivních podkladů) a zároveň je zde větší pravděpodobnost, že při terénním průzkumu budou nalezeny původní historické

1 Výsledky průzkumu z Vysoké u Javorníku autorka přednesla na mezinárodní konferenci Dějiny staveb, DESTA 2016 v Plasích pod názvem *Kterak hospoda založení vesnice potvrdila*, ale dosud nebyly v této podobě písemně publikovány.

2 Příkladem průzkumu novověké vesnice, v němž se kombinují písemné prameny a dendrochronologie v kontextu založení vesnice, je Františkov u Liberce. Vesnice byla založena v polovině 17. století a při průzkumu zástavby byl objeven roubený dům, jehož dendrochronologické datování dřevěných prvků v konstrukcích bylo určeno do doby vysazení vesnice. Hmota domu a jeho konstrukce jsou z velké části dochované právě z doby založení vesnice. KONVALINKOVÁ, Tereza – OHRABKA, Martin, *Dům čp. 19 v Liberci-Františkově. Stopy založení a výstavby vsi z druhé poloviny 17. století*, *Fontes Nissae*, 2016, roč. 17, č. 1, s. 72–91.

Obr. 1. Výřez z císařského otisku mapy stabilního katastru z roku 1839 zachycující vesnici Vysokou v kontextu s vesnicí Javorník; v závěru 17. století byly rozparcelovány koncové části lánů dvou usedlostí z Javorníku a na vzniklém území byla vyměřena a vysazena vesnice Vysoká; zdroj: Ústřední archiv zeměměřičství a katastru³

konstrukce či jejich relikty.⁴ U novověkých vesnic se v některých případech – na základě rozboru zákresů na mapách stabilního katastru – předpokládá vysazování jednotného typu usedlostí. Potvrdit nebo vyvrátit tuto hypotézu lze jen podrobným plošným průzkumem sídla, doplněným archivním průzkumem a dnes explicitně přesným dendrochronologickým datováním.⁵ U novověkých vesnic lze předpokládat větší míru dochování historických dřevěných konstrukcí nebo jejich relikvů z doby založení vesnice, a proto zde dendrochronologické datování umožňuje významné zpřesnění výzkumných závěrů.

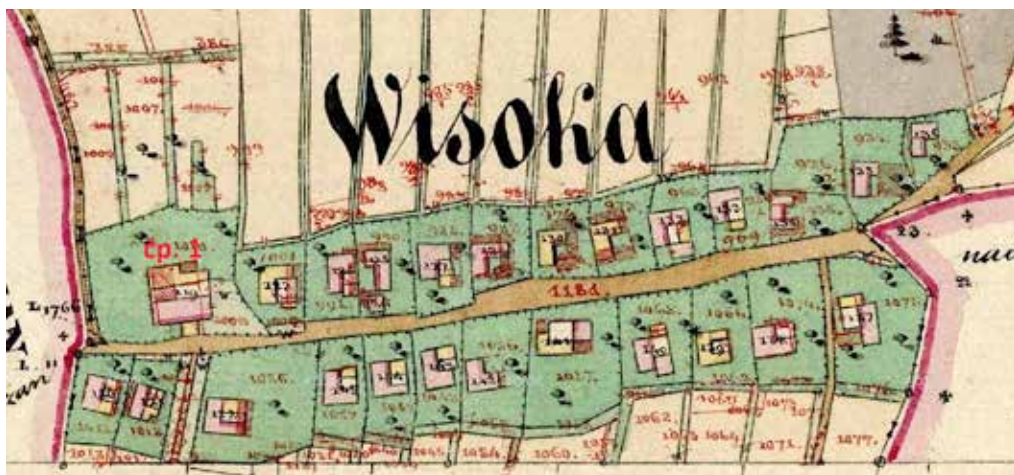
Vysoká u Javorníku

Vysoká u Javorníku je malá vesnice ležící ve východních Čechách zhruba 8 km jižně od Vysokého Mýta, na rozhraní Vysokomýtska a Litomyšlska v okrese Ústí nad Orlicí. Vesnice

³ Archiv zeměměřičství a katastru, mapa Javorník u Vysokého Mýta z roku 1839.

⁴ U středověkých vesnic na našem území zůstanou tyto okolnosti ve většině případů neznámé s ohledem na dosavadní možnosti historických pramenů, i když pro ojedinělé středověké vesnice známe letopočet i zakladatele vesnice z písemných pramenů, např. Stratov (okr. Nymburk). Srov. PROFOUS, Antonín, *Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a změny*, IV. díl, Praha 1957. Dále např. PEŠTA, Jan, *Několik poznámek ke studiu půdorysné struktury venkovských sídel na území Čech, Průzkumy památek*, 2000, roč. 7, č. 2, s. 153–158. U novověkých mladých parcelačních vesnic, zakládáných od poloviny 17. století, je možnost získání těchto informací poměrně vysoká. Novověké vesnice byly často založené za účelem podnikání vrchnostenské šlechty a lze nalézt písemný záznam o této ve své době jistě významné akci. ŠKABRADA, Jiří, *Lidová architektura*, Praha 2003.

⁵ Výzkum lidového stavitelství a vesnických sídel dnes představuje mezioborový průzkum, na kterém se podílí řada oborů, a k dosažení efektivního výsledku je zapotřebí kombinovat více možných přístupů a metod, protože žádná z nich nepředstavuje komplexní poznání vesnických sídel. PEŠTA, Jan, *Plošný průzkum lidové architektury a venkovských sídel*, Praha 2014; RAZÍM, Vladislav – MACEK, Petr (edd.), *Zkoumání historických staveb*, Praha 2011, s. 77–78; KYNCL, Josef – KYNCL, Tomáš, *Soupis dendrochronologického datování dřevěných prvků v České republice*, dostupné online: www.dendrochronologie.cz [17. 3. 2017].

Obr. 2. Výřez z originální mapy stabilního katastru vesnice Javorníku zobrazující intravilán vesnice Vysoká; zájezdní hostinec čp. 1 vyznačen červeně, reambulace mapy datována od roku 1878 a zakreslovány byly i pozdější stavební úpravy, dostupné online: https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=omc&idrastru=B2_a_4C_2509_5 [20. 4. 2022]

je situována v nadmořské výšce 475 m, na plochem terénním jazyku sbíhajícím od návrší Na Chlumku východním směrem k jihozápadnímu okraji plochého úvalu u řeky Loučné (Svitavská pahorkatina). Geologické podloží je tvořeno písčitými slínovci a vápnitými prachovci, tj. opukou, a právě opuka vtiskla tomuto regionu jeho charakteristický ráz.

Vesnice Vysoká u Javorníku byla v roce 2004 prohlášena pro své vizuální a urbanistické kvality vesnickou památkovou zónou a dnes slouží především jako chalupářská lokalita, v níž se nachází 24 čísel popisných a k roku 2005 zde bylo trvale hlášeno pouze 9 obyvatel.⁶ V roce 2013 byl proveden plošný stavebněhistorický průzkum,⁷ který prokázal kvality zástavby a odhalil další doposud skryté hodnoty sídla a jeho staveb, včetně objektu zájezdního hostince.⁸ Zájezdní hostinec čp. 1 je specifickým objektem, který zaujme v rámci zástavby vesnice na první pohled jako nesourodá srostlice dvou rozdílných staveb. Skládá se z patrové části se sedlovou střechou, která se na první pohled tváří jako utilitární objekt, a z navazující přízemní secesní hmoty, která sloužila jako taneční sál. Pro pochopení stavby v kontextu vesnice je nutné nejprve stručně přiblížit dějiny sídla.

Stručná historie vesnice

Ves Vysoká byla založena jako dominikální osada v roce 1682 majitelem litomyšlského panství Janem Fridrichem hrabětem z Trauttmansdorffu (1619–1696) na hranici tří panství a jejich vesnic: zámeckého litomyšlského panství (ves Javorník), panství města Litomyšl (ves Pílluka) a panství Nové Hradky (ves Podhořany).⁹ Ačkoliv se ve starší literatuře mnohdy tvrdí, že je vesnice staršího založení, archivní průzkum potvrdil její vysazení až v osmdesátých letech 17. století.¹⁰ Vysoká své pojmenování získala díky své poloze

6 Informace převzata z internetových stránek obce Javorník. Dostupné online: [www: http://www.obcejavornik.eu/14-soucasnost/](http://www.obcejavornik.eu/14-soucasnost/) [25. 11. 2013].

7 Terénní průzkum sídla proběhl na úrovni sídelního průzkumu vesnice dle metodiky Státního ústavu rekonstrukce památkových měst a objektů (SURPMO). PEŠTA, Jan, *Plošný průzkum lidové architektury a venkovských sídel*, Praha 2014.

8 Průzkum potvrdil, že plošná ochrana sídla zajišťuje ochranu památkových hodnot i přesto, že nejsou v době prohlášení známe. VAŘEKOVÁ, Zuzana, *Plošný průzkum vesnice Vysoká u Javorníku*, Pardubice 2013. Nálezová zpráva uložena v odborné spisovně NPÚ, ÚOP Pardubice.

9 Knihový vklad o založení, ve kterém je zmínka o zřízení hospodě v roce 1682, je z 11. října 1683. Státní okresní archiv (dále jen SOKA) Svitavy se sídlem v Litomyšli, Archiv města Litomyšl, knihy do roku 1792, kn. č. 72.

10 Jako první písemná zmínka se uvádí rok 1547. Lze předpokládat, že se jednalo o nějakou dominikální stavbu, neboť vesnice není zachycena v berní rule ani v revizitaci Berní ruly. Srov. PROFOUS, Antonín,

Obr. 3. Vysoká (okr. UO), pohled na severní zástavbu vesnice, zleva čp. 2, 4, 5, 6, vpravo čp. 23, 22, foto: Zuzana Vařeková, 2013

„na vysokém místě“¹¹ při komunikaci vedoucí z městečka Luže do Litomyšle, která byla důležitou spojnici sloužící obchodníkům s plátnem mířícím na trhy do Litomyšle. Rozměřena byla na koncových částech dvou lánů náležejících k usedlosti hospodáře Kozla v Javorníku (*grunt Kozlovský*) a na koncové části katastru vsi Příluky. Hrabě Trauttmansdorff nechal jako první vystavět zájezdní hospodu (nyní čp. 1) a blízko ní na pozemcích patřících vsi Příluka (jižně od hospody) tři chalupy, které byly v roce 1683 prodány městu Litomyšl. V letech 1686–1690 nechal na koncových částech javornických lánů vystavět osm chalup s vyměřenými krátkými pruty polností, které byly prodány za 80 kop grošů míšeňských.¹² Prvními hospodáři v těchto chalupách byli Jan Šalda, Jiřík Čížek, Jan Rožek, Pavel Morávek, Jiří Javůrek, Václav Sedmík, Jakub Andrlé a Jan Vo-pálka, kteří byli povinni vyplácet vsi Javorník kontribuci za pozemky z javornického lánu hospodáře Kozla. Další chalupy zde nechal vystavět město Litomyšl a jednu chalupu panství Nové Hradý.¹³

Vysoká byla založena jako řemeslná osada, kde se obyvatelé, chalupníci, zabývali tkalcovstvím a s ním spojeným pěstováním lnu. Chalupnické usedlosti měly vyměřeny pouze nezbytné nutné minimum půdy, které sloužilo pro obživu držitele usedlosti a jeho

Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a změny. IV. díl, Praha 1957, s. 667. NA Praha, Berní rula, inv. č. 13, inv. č. 34. V rámci základního archivního průzkumu pro plošný průzkum vesnice nebyl dále údaj o první písemné zmnice z 16. století ověřován. Lze předpokládat, že na tomto místě v minulosti stálo něco, co později zaniklo, a vesnice Vysoká byla vysazena až v poslední třetině 17. století, jak potvrzuje zápis v městské knize. Srov. SOKA Svitavy se sídlem v Litomyšli, Archiv města Litomyšl, knihy do roku 1792, kn. č. 72. JELÍNEK, František, *Historie města Litomyšle*, díl první, Litomyšl 1838, s. 214–215. Informace o první písemné zmnice o vesnici byla následně převzata do dalších titulů, např. *Retrospektivní lexikon obcí 1850–1970*, Praha 1978 aj.

11 PROFOUS, Antonín, *Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a změny*, IV. díl, Praha, 1957, s. 667.

12 Státní oblastní archiv (dále jen SOA) Zámorsk, VS Litomyšl, Registra na nový chalupy postavené nákladem JM excellence 1686, kn. č. 30.

13 Vesnice Vysoká náležela pod tři panství, řada pramenů se nedochovala a není zachována ani souvislá řada pozemkových knih, protože část archivu města Litomyšl shořela v 19. století. Archivní průzkum se omezil na vyhledání základních pramenů, které představují katastry (berní rula, tereziánský katastr, josefský katastr, stabilní katastr) a mapové podklady. V rámci archivního průzkumu byly nalezeny pouze dvě pozemkové knihy. Pozemková kniha uložená ve fondu velkostatku Nové Hradý zachytíla jednu usedlost, která byla identifikována díky josefskému katastru jako čp. 19.

Obr. 4. Ukázka tradičních usedlostí ve vsi čp. 5, 7, 22, 28, dvorní strana sýpky čp. 7, detail sloupku pavlače, foto: Zuzana Vařeková, 2013

rodiny. Tkalcovství a pěstování lnu bylo ve zdejší oblasti velice rozšířené a živnost ukončila až expanze bavlny v závěru 19. století.¹⁴

První přehled o celkovém počtu chalup nám podává tzv. tereziánský katastr z roku 1713, který uvádí ve Vysoké 21 chalup (10 z nich na severu náležejících litomyšlskému panství, 10 usedlostí na jihu k městu Litomyšl a jedna usedlost ve střední jižní části k panství Nové Hradky). Jako zaměstnání místních obyvatel je uváděno tkalcovství.¹⁵ Další katastr, tentokrát zvaný josefský z roku 1788, uvádí 28 čísel popisných,¹⁶ z toho dvě čísla popisná byla při prvním číslování udělena výměnkům.¹⁷ V roce 1836 bylo ve Vysoké zachyceno 26 čísel popisných¹⁸ a 118 obyvatel.¹⁹ Již mapa stabilního katastru

14 SOKA Ústí nad Orlicí, Sběrka kronik, Kronika obce Javorník, Vlastivědná čítanka, kn. č. 724.

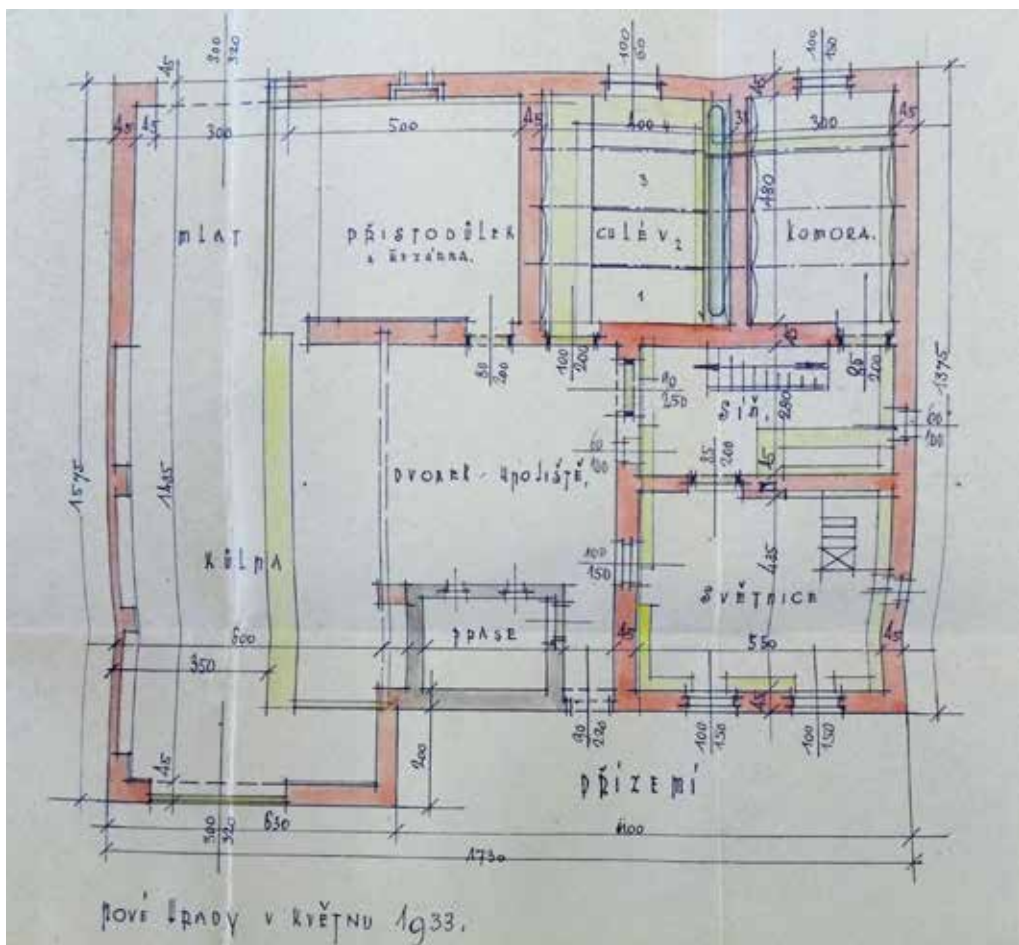
15 Dále byl ve vesnici zachycen k roku 1713 jeden kovář a dva krejčí. Národní archiv (dále jen NA) Praha, Tereziánský katastr, inv. č. 1147, kart. č. 369, NA Praha, Tereziánský katastr, inv. č. 1146, kart. č. 369, NA Praha, Tereziánský katastr, inv. č. 1145, kart. č. 368, NA Praha, Tereziánský katastr, inv. č. 1191, kart. č. 388, NA Praha, Josefský katastr, inv. č. 1511.

16 NA Praha, Josefský katastr, inv. č. 1511.

17 NA Praha, Josefský katastr, inv. č. 1511.

18 Dosud nebylo jasně vysvětleno udělení čp. 27 a 28 v závěru 18. století, neboť obě čísla popisná zanikla do roku 1839. NA Praha, Duplikát stabilního katastru, inv. č. 1357, kart. č. 616.

19 SOMMER, J. *Das Königreich Böhmen. Fünfter Band, Chrudimer Kreis: statistisch-topographisch dargestellt*, Praha 1837, s. 194.

Obr. 5. Výřez ze stavebního plánu přestavby usedlosti čp. 18 z roku 1933, kreslil J. Šantrůček, Nové Hradky; plán zachycuje starší odstraňovanou stavbu, která představuje roubenou usedlost s kolmým zděným hospodářským křídlem, složeným z přístodůlku a chlévu, který je situovaný v kolmém traktu na třetí díl domu a zasahuje do podélné dispozice domu a tím zmenšuje prostor komory; ve starší situaci je zde zachycen objekt, který ve vesnici představuje typické půdorysné a materiálové řešení většiny usedlostí, zdroj: SOKA, Ústí nad Orlicí, AO Javorník, kart. č. 1, nefol.

(tzv. císařský otisk) zahrnula Vysokou ke katastrálnímu území obce Javorník, kde je uváděna jako její osada, s výjimkou jedné usedlosti (čp. 53), která byla součástí katastrálního území Příluka. Od roku 1911 do roku 1931 počet obyvatel kolísal mezi 106 až 115 obyvateli, kteří žili v 25 domech. Úbytek obyvatel, ale i počtu domů nastal ve druhé polovině 20. století; v roce 1970 je uvedeno 46 obyvatel a 17 domů,²⁰ ale již v roce 2017 žilo ve Vysoké pouze 5 stálých obyvatel. Většina chalup dosud slouží k rekreaci.

Urbanismus a sídelní vývoj vesnice

Půdorys vesnice, resp. půdorys návěsního jádra zpravidla odkazuje k době vysazení vesnice²¹ a u řady sídel v okolí je právě půdorys návěsního jádra pozůstatkem středověkého vyměření (např. v blízkém okolí Vraclav, Sedlec, Hrušová atd.²²). Pravidelný půdorys Vysoké však na první pohled odkazuje k jejímu novověkému založení. Zástavba

20 Retrospektivní lexikon obcí 1850–1970, Praha, 1978, s. 670, 671.

21 PEŠTA, Jan, Několik poznámek ke studiu půdorysné struktury venkovských sídel na území Čech, Průzkumy památek, 2000, č. 2, s. 153–158.

22 URBÁNEK, Radim, Dřevo, hlína opuka: Stavitelství na Vysokomýtsku, Vysoké Mýto 2004, s. 10–13.

Obr. 6. Vysoká, zájezdni hostinec čp. 1, pohled na průčelí zájezdniho hostince, přízemní taneční sál postavený v roce 1912 a zadní část domu s roubeným patrem krytým eternitem, foto: Zuzana Vařeková, 2013

je vysazena na ulicovém schématu a představuje parcelační typ sídla²³ s lineárně lánovým půdorysem, kde byly usedlosti pravidelně rozměřeny po obou stranách páteřní komunikace a na ně navazovaly krátké pruty polností.

Zřejmě první mapou, která schematicky zachycuje vesnici Vysokou, je mapa panství Nové Hradky z roku 1775.²⁴ Vesnice je zde zachycena na okraji panství u vesnice Příluky, kde jsou znázorněny jednotlivé rozparcelované pruty polností na jižní straně. Až mapa stabilního katastru k roku 1839 zachycuje sídlo jako celek s velkou mírou podrobnosti. Severní strana vesnice patřila litomyšlskému panství, jižní strana náležela městu Litomyšl a jedna usedlost uprostřed jižní strany panství Nové Hradky. Ve dvoubarevném provedení jsou zde zachyceny půdorysy všech staveb v rámci usedlostí. Mapa stabilního katastru představuje významný pramen, díky kterému známe situaci ve vesnici v roce 1839, a navíc můžeme s pomocí starších pramenů rekonstruovat stav i pro dobu starší nežli 19. století. Při pohledu na mapu stabilního katastru lze na severní straně zástavby jednoznačně identifikovat první vlnu plánovitě založených chalupnických usedlostí, zřízených litomyšlským panstvím. Jedná se o usedlosti čp. 2–11, jejichž stavební parcely a navazující polnosti jsou jednotně rozměřené, na rozdíl od mladších usedlostí čp. 12, 13, 14, které vznikly v průběhu 18. století (v mezidobí 1713–1788). Lze také určit usedlosti, které byly zachyceny ve fassu k roku 1713, tedy 31 let po založení vesnice.²⁵ Na severní straně zástavby byly situovány usedlosti označené mladšími čísly popisnými čp. 1–11, na jižní straně usedlosti čp. 15–18 a 20–25 náležely městu Litomyšli a usedlost čp. 19²⁶ panství Nové Hradky.²⁷

23 KUČA, Karel, Oblasti dochovaných výrazných strukturálních plužin v České republice, *Zprávy památkové péče*, 2014, roč. 74/2014, č. 1, s. 44.

24 SOA Zámorsk, Velkostatek (dále jen VS) Nové Hradky, mapa č. 1.

25 Poskládat souvislé řady držitelů usedlostí ve vesnici, jak bývá zvykem archivních průzkumů, zde nelze, protože nejsou dochované pozemkové knihy.

26 Identifikaci provedla Z. Vařeková, 2013. Srov. SOA Zámorsk, VS Nové Hradky (původní uložení pozemkových knih při Okresním soudě Vysoké Mýto), č. k. 373. NA Praha, Josefský katastr, inv. č. 1511.

27 Identifikaci jednotlivých usedlostí provedla Z. Vařeková, 2013. Srov. NA Praha, Duplikát stabilního katastru, inv. č. 1357, kart. č. 616. NA Praha, Indikační skica stabilního katastru, inv. č. 3491, NA Praha, Tereziánský katastr, inv. č. 1147, kart. č. 369, NA Praha, Tereziánský katastr, inv. č. 1146, kart. č. 369, NA Praha, Tereziánský katastr, inv. č. 1145, kart. č. 368, NA Praha, Tereziánský katastr, inv. č. 1191, kart. č. 388, NA Praha, Josefský katastr, inv. č. 1511.

Obr. 7. Vysoká, zájezdní hostinec čp. 1, pohled na nároží secesního sálu po celkové obnově (oprava fasády, interiéru, přeložení střešní krytiny), foto: Zuzana Vařeková, 2022

Na mapě stabilního katastru k roku 1839 bylo na východním okraji intravilánu za čp. 15 zachyceno ještě čp. 53, které náleželo do katastru sousední vesnice Příluky.

V závěru 19. století byla zástavba doplněna o čp. 28 na jihozápadní straně vesnice, ale tato usedlost byla vysazena již na katastru sousední vesnice Podhořany. V průběhu historického vývoje a především ve 20. století došlo k zániku několika usedlostí (čp. 3, 10, 11, 14, 16, 24) a vzniku proluk, přesto zůstala struktura sídla do dnešní doby ve velké míře dochovaná. Většinu chalup ve vesnici před zánikem zachránili v druhé polovině 20. století chalupáři a některé proluky byly dostavěny rekreačními chatami.

Charakteristika zástavby a její stručný stavební vývoj

K tradičním znakům lidové architektury patří především ustálené principy obytných i užitkových staveb a jejich účelné řešení, využívání místních materiálů a specifická regionální výzdoba. Domy s trojdílnou dispozicí jsou stavěny na obdélné parcele, zastřešené asymetricky nasazenou střechou, která svým delším přesahem vytváří kryté zápraží. Výzdoba staveb ve Vysoké byla řešena převážně v jednoduchých formách bez výraznějších detailů. Tyto principy spolu s využitím vizuálního působení místních stavebních materiálů v nenarušeném krajinném prostředí spoluvytvářejí jedinečný *genius loci*.

Představu o tradičních dřevěných stavbách ze závěru 17. století a 18. století, tedy z doby vysazení vsi, můžeme získat na základě dochovaných objektů či jejich částí v zástavbě vesnice, případně i jejím okolí, a doplňovat ji fragmenty údajů z archivních pramenů. Tradice dřevěné výstavby byla na území Vysokomyštska a Litomyšlska velmi silná a lze se domnívat, že její konec přineslo opravdu až guberniální nařízení z roku 1816, zakazující další budování dřevěných staveb.²⁸ Dobrou informaci o materiálové charakteristice zástavby ve třicátých letech 19. století poskytuje mapa stabilního katastru.²⁹

28 ŠKABRADA, Jiří – SYROVÁ ANÝŽOVÁ, Zuzana (edd.), *Nejstarší vesnické domy ve východních Čechách*, Pardubice 2019.

29 Stavby jsou na mapách barevně odlišeny žlutou a červenou barvou podle spalnosti materiálu, ze kterého byly postaveny. Dvoubarevné řešení rozlišuje stavby z hlediska požární bezpečnosti, kdy žlutě značené stavby představují spalné objekty, a tedy z velké části dřevěné, a červeně značené objekty označují stavby požárně vyhovující, ale i pod touto barvou se mohou skrývat z velké části dřevěné stavby, pouze doplněné zděnou kuchyní či hliněnou omázkou.

Obr. 8. Vysoká, čp. 1, pohled na jižní průčelí patrové části domu po sejmutí eternitového obkladu, přízemí je zděné z opuky a omítané, patro roubené, střeška vynášena obštávkou, foto: Zuzana Vařeková, jaro 2022

Chalupnické usedlosti zachycené touto mapou si jsou velmi podobné. Především severní řada usedlostí čp. 2–11, vysazená panstvím Litomyšl, vykazuje shodnou výměru plužiny i půdorysný typ. Při srovnání půdorysů na mapě stabilního katastru a dochovaných stavebních plánů³⁰ spolu s informacemi z terénního průzkumu docházíme k závěru, že při vysazování vesnice byl záměrně užíván charakterově jednotný typ domu i rozvržení usedlosti.³¹ Po obou stranách páteřní komunikace byly vysazeny usedlosti v tzv. úhlové (hákové) dispozici, kde na domy se štítovou orientací bezprostředně kolmo navazuje nutné hospodářské minimum – chlév s přístodůlkem. Domy chalupníků byly přízemní, se sedlovou střechou, roubené v celém svém objemu.³² Zděné konstrukce byly omezeny na kuchyňské niky a valeně klenuté sklepy situované tradičně v domě pod komorou. Dispozice domu zásadně trojdílná jednotraktová, komorového typu, s nepřímým způsobem vytápění. V severní řadě domů převažovala levá orientace a na jižní straně zástavby pravá.³³

Roubené konstrukce obvodových stěn chalup byly postupně účelově přezdívané místně hojně užívaným stavebním materiálem, opukou. Poslední roubené světnice ve vesnici

30 K dispozici máme několik stavebních plánů z přelomu 19. a 20. století, které zachycují i stav usedlosti před přestavbou, a tím naše vědomosti posouvají zhruba o sto let zpět v čase. Ve většině případů se jedná o usedlost v hákové dispozici, s tradičním trojdílným jádrem a nepřímým způsobem vytápění, s kuchyňskou nikou v zadní části síně. SOKA Ústí nad Orlicí, Archiv obce (dále jen AO) Javorník, Stavební plány, kart. č. 1, nefol.

31 Tomu napovídá i zápis v pozemkové knize, kde je uvedeno, že držitel usedlosti koupil chalupu nákladem JM vystavěnou. Další archivní materiály pro potvrzení této hypotézy zatím nalezeny nebyly. „... vjal a koupil chalupu nákladem JM v gruntu vystavenou...“ SOA Zámorsk, VS Litomyšl, Registra na nové chalupy postavené nákladem JM excellence 1686, kn. č. 30.

32 Roubené konstrukce světnic, síní i komor se dochovaly v několika chalupách až do druhé poloviny 20. století a byly zachycené na stavebních plánech z počátku 20. století. Viz. VAŘKOVÁ, Zuzana, *Plošný průzkum vesnice Vysoká u Javorníku*, Pardubice 2013. Nálezová zpráva uložena v odborné spisovně NPÚ, ÚOP Pardubice.

33 Otázku, zda samostatně stojící sýpky v přední části dvora, zachycené mapou stabilního katastru, byly součástí původně vysazené usedlosti, nelze na základě současných znalostí prozatím zodpovědět.

Obr. 9. Vysoká, čp. 1, pohled na západní průčelí usedlosti, patro a štít zachyceny po snesení eternitového obkladu, foto: Zuzana Vařeková, jaro 2022

byly odstraněny v závěru 20. století a na jejich existenci upozorňují již jen dochované obstavky v průčelích domů, které vynášejí konstrukci střechy (čp. 5, 7, 17). Poslední dům s roubenou světnicí, dům v usedlosti čp. 6, byl odstraněn v druhé polovině devadesátých let 20. století. Při demolici domu byla zdokumentována datace na stropním trámu ve světnici „AD 1755“.³⁴ Roubené konstrukce se dochovaly u samostatně stojících sýpek situovaných v průčelích usedlostí (čp. 5, 7, 21, 22). Sýpky byly řešeny jako patrové, dělené zpravidla na dvě komory s přístupem po dřevěné pavlači.

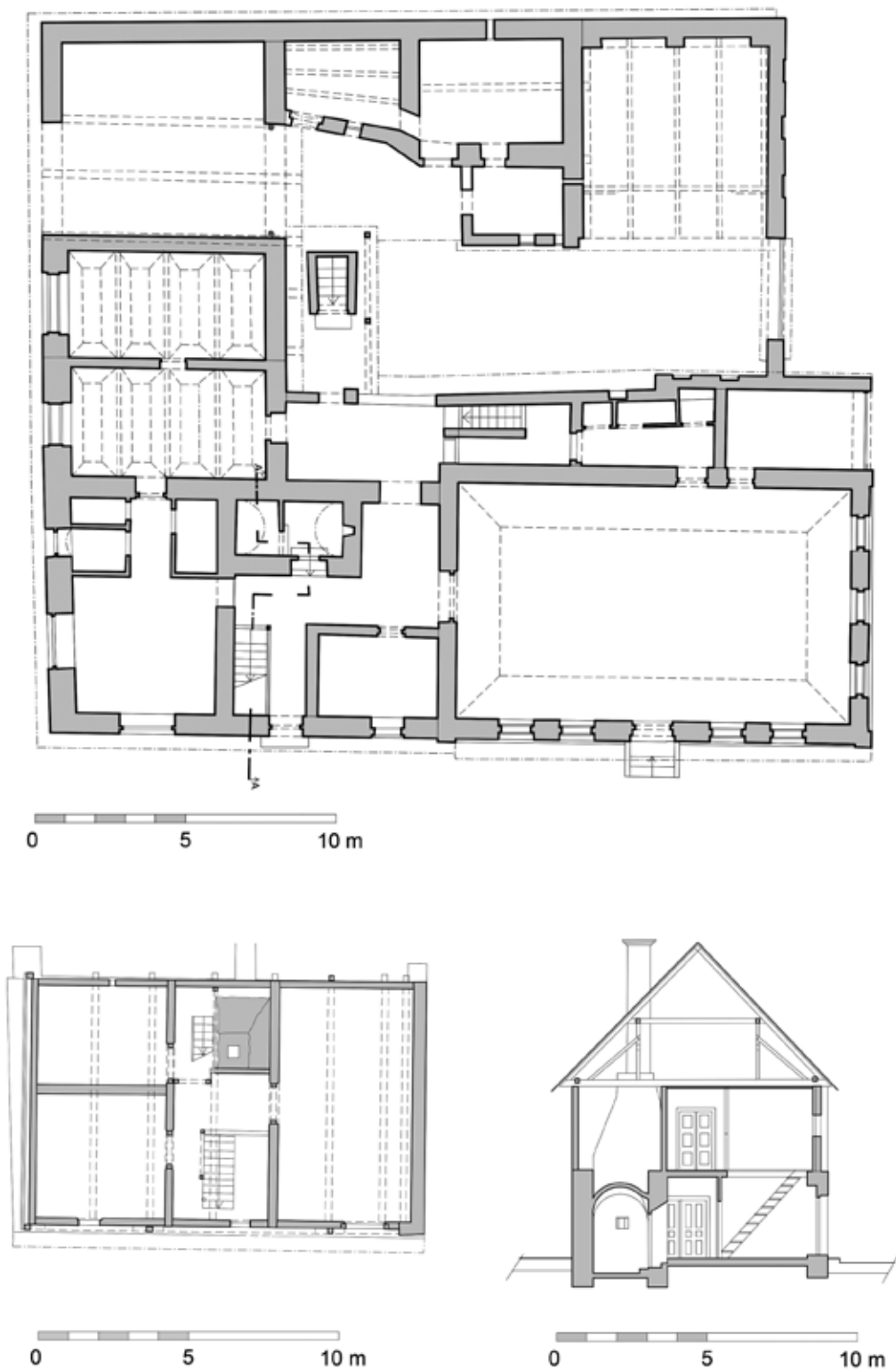
Výraznou změnou, projevující se ve vzhledu staveb, ze závěru 19. a první třetiny 20. století byl přechod od používání hambalkových konstrukcí krovu k vaznicovým, s čímž souvisela realizace půdních polopater a zrušení tradičního krytého zápraží (čp. 21, 22). V této době probíhala i přestavba domů a hospodářských objektů v usedlostech, která souvisela s industrializací a konjunkturou v zemědělství na přelomu 19. a 20. století. V řadě usedlostí byla přistavěna podélně průjezdná kolna s přístodůlkem, situovaná paralelně s domem. V této fázi došlo k půdorysnému uzavření usedlosti.

Charakteristickým představitelem tradiční zástavby ve vesnici je dnes drobná, uzavřená chalupnická usedlost ve variantě čtyřboké či trojboké, se štítově orientovaným přízemním domem, kde kolmo na zadní komorovou část domu navazují zděné chlévy s přístodůlkem, paralelně s domem je situována podélně průjezdná stodola zajišťující i funkci kolny, otevřené směrem do dvora. Průčelí směrem k silnici uzavírá ohradní zeď, v některých případech doplněná patrovou sýpkou. Výjimku z poměrně standardizovaného vzhledu a půdorysu usedlostí ve vesnici tvoří již několikrát zmiňovaná usedlost čp. 1.

Zájezdni hostinec čp. 1

Se znalostí stručné historie a stavebního vývoje sídla se nyní můžeme vrátit k pozoruhodné stavbě zájezdního hostince a lépe porozumět jejím hodnotám v kontextu dějin vesnice. Podrobný stavebněhistorický průzkum hostince dosud nebyl zpracován. Prezentované poznatky představují výsledky podrobného průzkumu stavby s ohledem na její význam v rámci zpracovaného plošného průzkumu vesnice.

³⁴ Životnost světnice domu z doby vysazení z roku 1682 byla tedy „jen“ 73 let. Děkuji za poskytnutí fotografie PhDr. Radimu Urbánkovi, řediteli muzea v Ústí nad Orlicí.

Obr. 10. Vysoká čp. 1, zaměření usedlosti, patro, přízemí, kolmý řez patrovou částí domu, zaměření: J. Svobodová, J. Pochmanová, autor: Jitka Svobodová, 2022

↑ Obr. 11. Vysoká, čp. 1, historická fotografie průčelí hostince před rokem 1911, před výstavbou secesního sálu, v přízemí domu v komorové části zachycena starší okenní výplň, průčelí doplněné dřevěnou otevřenou předsíní se sedlovou střechou a bedněným štítem s firemním poutačem, zdroj: Soukromá sbírka A. Blinky, Vysoká čp. 1

→ Obr. 12. Vysoká, čp. 1, historická fotografie průčelí hostince po přístavbě secesního sálu, cca 1927, zdroj: Soukromá sbírka A. Blinky, Vysoká čp. 1

Zájezdni hostinec se nachází na severozápadním konci zástavby před čp. 2 při výjezdu směrem k Luži. Jedná se o trojbokou uzavřenou usedlost situovanou podélně k procházející komunikaci, tedy v opačné orientaci nežli ostatní chalupnické usedlosti.³⁵ Je složena z domu se smíšenou konstrukcí stěn v okapové orientaci se zápražím směřujícím na sever, paralelně s domem je situována zděná hospodářská stavba slučující více provozů pod jednu střechu (kolna, chlěvy, stodůlka) a tyto dvě stavby jsou spojeny v zadní části dvora kolmým zděným křídlem. Usedlost je v průčelí směrem do vesnice a k Litomyšli uzavřena ohradní zdí s bránou. Před vstupem do patrové části domu jsou vysazeny dvě lípy staré přes 200–300 let.

Na popud hraběte Jana Fridricha z Trauttmansdorffu (1619–1696), majitele litomyšlského panství, byla vysazena zájezdni hospoda, tj. usedlost čp. 1, a tři chalupy na katastru vesnice Příluky, které byly v následujícím roce za 120 kop míšenských prodány městu Litomyšl.³⁶ Bez dochovaných pozemkových knih nelze sledovat další osudy zájezdního hostince.³⁷ Objekt je následně zachycen k roku 1771 v rámci rekonstrukce prvního okruhu číslování, které logicky začínalo dle tehdejších instrukcí u významné stavby v rámci sídla, tedy u hostince.³⁸ V roce 1789 je v josefském katastru uveden Václav Hurich jako držitel usedlosti čp. 1 se zahradou kolem chalupy, kterou má od vrchnosti

35 Lze předpokládat, že orientace usedlosti s vjezdem do dvora směrem od Litomyšle vycházela ze specifické funkce objektu a tím byl zájezdni hostinec. Ač by párový půdorys usedlosti umožňoval výjezd ze dvora směrem k Luži, na mapách není tato varianta naznačena a pozemek za usedlostí je označen jako zahrada.

36 SOKA Svitavy se sídlem v Litomyšli, Archiv města Litomyšl, knihy do roku 1792, kn. č. 72. Umístění zmiňovaných tří chalup lze očekávat na jižní straně vesnice, neboť tato strana náležela do katastru vesnice Příluky. Bez dalších archivních pramenů nelze prozatím tyto chalupy identifikovat. Založení popsáno i zde: JELÍNEK, František, *Historie města Litomyšle*, díl první, Litomyšl 1838, s. 214–215. Badatel měl v 19. století možnost studovat pozemkové knihy, které následně shořely při požáru archivu.

37 Část archivu města Litomyšl shořela již v 19. století, a proto nelze některé běžné prameny využít, protože se nedochovaly.

38 Rekonstrukci prvního okruhu číslování provedla Z. Vařeková v roce 2013. Okruh prvního číslování je ve vesnici do dnešních dnů dochovaný. VAŘEKOVÁ, Zuzana, *Plošný průzkum vesnice Vysoká u Javorníku*, Pardubice 2013. Nálezová zpráva uložena v odborné spisovně NPÚ Pardubice.

↑ Obr. 13. Vysoká, čp. 1, pohled do prostoru secesního sálu vystavěného v roce 1912 směrem ke dveřím do patrové části domu, foto: Zuzana Vařeková, 2013

← Obr. 14. Vysoká, čp. 1, pohled do prostoru horní síně s dřevěným schodištěm z přízemí, vymezeným dřevěným laťovým zábradlím s nárožními sloupky, foto: Zuzana Vařeková, 2013

dědičně v podnájmu.³⁹ K roku 1839 je hostinec zachycen stabilním katastrem, kde je v duplikátu uvedeno čp. 1, st. p. 119, s držitelem Viktorem Hurichem, chalupníkem. Na mapě stabilního katastru jsou zaznamenány dva objekty v paralelní dispozici dvora okapové orientace, dům obdélného půdorysu značen červeně a hospodářská stavba obdélného půdorysu doplněná krátkým křídlem žlutě. Před domem směrem ke komunikaci je zachycen dřevěný přístřešek kryjící vstup.⁴⁰ K roku 1855 není při reambulaci

39 NA Praha, Josefský katastr, inv. č. 1511.

40 NA Praha, Duplikát stabilního katastru, inv. č. 1357, kart. č. 616.

↑ Obr. 15. Vysoká, čp. 1, pohled do dochované části prostoru sálu v patře po demolicí zadního dílu domu v roce 1911/1912; místnost je uzavřená dřevěným stropem s okosenými trámy a záklopem ze širokých prken na sraz; hliněné omítky stěn jsou pojednány šablonovou výmalbou s barevným vegetabilním dekorem na světle zeleném podkladu, vyplňující pole, vymezená na způsob lizénových rámců tmavomodrou linkou, foto: Zuzana Vařeková, 2013

← Obr. 15b. Pohled na šablonovou výmalbu záklopových prken trámového stropu sálu, kde na bílém podkladu jsou obdélné rámce zlaté okrové barvy s dekorativními rozetami a střídavě s rámci s modrým dekorem po obvodu, foto: Zuzana Vařeková, 2013

v písemném operátu stabilního katastru uvedena žádná změna, ale na mapě je dokreslena část hospodářského křídla do obdélného tvaru.⁴¹ Originální mapa stabilního katastru datovaná reambulací od roku 1878 zachycuje usedlost po celkové přestavbě, kdy došlo k proměně půdorysu domu (mírnému zkrácení), výstavbě kolmého křídla v zadní části dvora a nové paralelní hospodářské stavby. Další mapa k roku 1901 potvrzuje shodný stav.⁴² Hostinec vlastnila v této době rodina Krejsů a byl znám pod názvem „U Tří lip“.⁴³ V archivu obce se dochoval stavební plán z roku 1911 na výstavbu nového sálu při hostinci, kreslený stavitelem Čeňkem O. Staňkem z Vysokého Mýta. Pro výstavbu sálu bylo nutné část tehdejšího objektu hostince ubourat. Kolaudace sálu proběhla v roce 1912.⁴⁴

41 NA Praha, Indikační skica stabilního katastru, inv. č. 3491.

42 Archiv zeměměřičství a katastru, mapa Javorník u Vysokého Mýta z roku 1901.

43 Historická fotografie, soukromá sbírka A. Blinky uložená ve Vysoké u Javorníku čp. 1.

44 SOKA Ústí nad Orlicí, Archiv obce Javorník, Stavební plány, kart. č. 1, nefol.

↑ Obr. 15d. Detail výmalby iluzivního soklu složeného ze čtyř řad červených bosovaných kvádrů, zakončený stylizovanou listovkovou vlnovkou, foto: Zuzana Vařeková, 2013

← Obr. 15c. Rubová strana vstupních dveří do sálu s kovanými esovitě prohnutými závěsy, foto: Zuzana Vařeková, 2013

Stručný popis

Dům v usedlosti se skládá ze dvou různých částí. První část tvoří přízemní zděná obdélná stavba zastřešená sedlovou střechou, která sloužila jako taneční sál, a druhou část představuje patrová stavba na půdorysu L se smíšenou konstrukcí stěn a sedlovým zastřešením. Po severní, dvorní, podélné straně domu a sálu je připojen úzký, nepravidelný druhý trakt, obsahující vedle sálu garáž a záchodky, kdežto obytnou část ve dvoře doplňuje krytá veranda.

Vstupní jižní průčelí přízemního sálu je pravidelně pětiosé, s osově umístěným vstupem, hladce omítané s jednoduchou secesní štukovou výzdobou, zvýrazněnou světle zeleným nátěrem na bílém pozadí. Fasáda je vodorovně členěna vystupujícím soklem ukončeným lemem ze svisle kladených červených cihel, střecha je posazena na profilované korunní římsu. Tradiční okenní šambrány jsou nahrazeny v horní polovině spojitou štukovou páskou, zdobenou v horních rozích kruhovým motivem a v dolním náběhu zjednodušeným motivem kapky. Vertikální členění fasády zastupují široké, mělce kanelované nárožní pilastry. Okna jsou řešená jako špaletová, trojkřídllová s horním ventilačním křídlem, zdobená na líci sloupkovou klapačkou s antikizující volutovou hlavicí. Jejich autentickou součástí je kování typu Elegant z počátku 20. století. Vstupní dveře dvoukřídlého provedení mají rámovou konstrukci s tvarovanými výplněmi. Provedení kování klapačky s profilovanou hlavicí odkazuje k jednotnému stylu s okny. Východní štítové průčelí hostince je trojosé, se shodnou štukovou výzdobou fasády. Trojúhelníkový štít bez otvorů je lemován lizénovým rámem a v jeho horní části je uvedena v kruhu štuková datace LP 1912. Úzký trakt na severní straně pod pultově prodlouženou střechou má v celé délce svého průčelí osazena recentní dřevěná dvoukřídlá vrata, nad nimi okenní otvor s dřevěnou dvoukřídlou výplní. Celý interiér zaujímá jednotný prostor sálu zastropený vysokou nepravou neckovou klenbou.

Ze sálu lze vstoupit do objektu záchodů a dvoukřídlými dveřmi do obytné části domu. Krov nad přízemním sálem je řešen jako hambalkový bez vazných trámů, neboť do jeho prostoru prostupuje dřevěné zastropení sálu, které je zavěšené kovovými táhly do krokví.

Obytná část domu má přízemí zděné z opuky a patro roubené konstrukce. Zdivo přízemí je z vnější strany opatřené hladkou omítkou, roubené patro s dřevěnou obstávkou

bylo dlouhodobě obloženo eternitovými šablonami.⁴⁵ Vstupní průčelí je nepravidelně trojosé, v přízemí zleva narušuje svojí velikostí recentní okenní otvor s trojdílnou výplní z druhé poloviny 20. století. Vstup v původní poloze má jednoduchý pravoúhlý neorámovaný otvor s novodobými dveřmi v odsazení. Okenní otvor při pravém nároží, výškou a členěním odpovídající oknům hostinského sálu, byl zřízen patrně současně s ním. V patře jsou v trojosém uspořádání situované okenní otvory různých velikostí. Okenní otvor vpravo je standardně osazen trámovou zárubní, ve které je umístěna dvoukřídlá okenní výplň. Další dva okenní otvory jsou vyříznuté v roubení, bez trámové zárubně, a lemované prknem. Západní štítové průčelí s hladkou omítkou v přízemí je dvouosé, s recentními okenními otvory i výplněmi. Patro a nečleněný trojúhelníkový štít jsou obloženy eternitovými šablonami.⁴⁶ K dvorní severní straně domu, v místě bývalého zápraží, přiléhá prosklená zděná veranda. Pod sálem je situovaný kamenný sklep, přístupný právě z verandy po zděných schodech. Sklep je valeně klenutý s půlkruhovým profilem klenby a skládaný z lomového kamene. Přístup do sklepa je druhotně proražen otvorem v zadní stěně. Naproti současnému vstupu je dochována zaslepená stoupavě valeně klenutá chodba směřující ze sklepa do prostoru síně domu.

Dispozice patrové části domu je v přízemí trojdílná, v levé orientaci, řešená převážně dvoutraktově. Stropy v přízemí jsou opatřeny omítaným podhledem. Síň půdorysně zalomeného tvaru slouží jako komunikační prostor a je průchozí směrem do dvora (na verandu). V zadní části síně naproti vstupu se nachází černá kuchyně s výrazně sníženou úrovní podlahy, zastropená stoupavou valenou klenbou, vedoucí k dymníku. Vlevo za vstupem stoupá dřevěné schodiště do patra. V tradičním umístění světnice byla zřízena hostinská místnost (bývalý lokál). Jedná se o zhruba čtvercovou místnost, osvětlenou novodobými okny. Při severní stěně je do prostoru vestavěna novodobá spíž a WC. Po pravé straně síně je v prostoru tradiční komory vestavěná místnost, která sloužila jako výčep a je osazena výplňovými dveřmi rámové konstrukce z počátku 20. století. V interiéru bývalého výčepu je vyzděný čtvercový otvor ve zdi směrem do sálu. Ze síně lze vstoupit dvoukřídlými dveřmi do secesního sálu nebo novodobým pravoúhlým otvorem v zadní podélné stěně domu na verandu. Roubené patro domu je trojdílné dispozice, první dva díly dvoutraktové a třetí jednotraktový. První díl tvoří dvě komory uzavřené trámovým stropem. Jižní komora, obytného charakteru, je opatřena hliněnou omítkou s několika vrstvami bílých nátěrů a její strop proveden prkenným záklopem s přelištováním spár a mladším okrovým nátěrem. Prostor je osvětlen jedním oknem s dvoukřídlou šestitabulkovou výplní, se zapuštěnými bambulkovými závěsy, které odpovídají závěru 19. století. Vstupní dveře svlakové konstrukce jsou upevněny v trámkové zárubni na kovaných pásových závěsech, s mladší klikou v krabicovém zámku z počátku 20. století.⁴⁷ Druhá, neosvětlená skladovací komora byla omítaná hliněnou omítkou s obílením, v zadní stěně se zachoval pouze jednoduchý větrací otvor proříznutý v trámech, vedoucí do podkroví mladšího severního křídla. Vstupní dveře v trámkové zárubni jsou svlakové, na kovaných vodorovných pásových závěsech.

Druhý díl dispozice zaujímá horní síň, jejíž trámový strop uzavírá jednoduchý prkenný záklop se zbytky šablonové výmalby. Prostor síně, do něhož vede dřevěné schodiště z přízemí, vymezené dřevěným laťovým zábradlím s nárožními sloupky, je osvětlen jedním dvoukřídlým oknem zavěšeným na vnější kované závěsy, členěné do čtyř tabulek, jejichž zasklení je spojené olověnými pásky. V zadní části síně, druhotně oddělené cihelnou příčkou, se nachází nepravidelně kónicky tvarované těleso dymníku. Podél něj, ve zbylé uličce za prkennými dveřmi v bedněné dřevěné příčce, vede žebříkové schodiště do krovu.

Třetí díl dispozice patra tvoří dnes úzká hloubková obytná místnost, která se zachovala po odstranění části patrového domu při výstavbě secesního sálu, s unikátně

45 Eternit byl odstraněn z roubení na jaře 2022 v době psaní tohoto článku. Během roku 2022 bude probíhat oprava roubení.

46 Po snesení eternitu v patře zachováno svislé prkenné bednění, v horní části obílené. Štít tvořen svisle kladenými prkny.

47 V okolí kliky je však patrně rozsáhlé nepravidelné povrchové narušení, indikující odlišný starší způsob zavírání (větší krabicový zámek).

↑ Obr. 16. Vysoká, čp. 1, pohled na zadní díl roubené konstrukce patra na dvorní podélné straně, které je kryté střechou kolmého zděného křídla. Červené šipky označují starší dlaby v druhotně použitém trámu, jehož dřevo bylo dendrochronologicky datované do roku 1681/82. Jedná se o někdejší okapovou vaznici, která je v dnešní pozici otočená o 90 stupňů a díky tomu lze pozorovat tesařské dlaby pro osazení prvků krovu. Bílá šipka ukazuje prkenné obložení trámů na severním průčelí, které je dnes kryté mladší přístavbou střechy nad verandou ve druhé čtvrtině 20. století. Nad roubením je zachycena konstrukce krovu domu, kde uřízané střešní latě na krokách indikují starší provedení domu bez připojeného kolmého zděného křídla, foto: Zuzana Vařeková, 2013

→ Obr. 16b. Dlab po osazení krokve je částečně dnes krytý mazanicí, vedle je situovaný otvor pro kolík jdoucí přes celou tloušťku vaznice, který sloužil jako záračkové jištění vodorovného trámu situovaného kolmo pod vaznicí, foto: Zuzana Vařeková, 2013

zachovanou šablonovou výmalbou. Místnost je uzavřená dřevěným stropem s okosenými trámy a záklopem ze širokých prken na sraz, která jsou vyzdobena na bílém podkladu obdélními rámcí zlatě okrové barvy s dekorativními rozetami a střídavě také modrým dekorem po obvodu. Rovněž hliněné omítky stěn jsou pojednány šablonovou výmalbou s barevným vegetabilním dekorem na světle zeleném podkladu, vyplňujícím pole vymezená na způsob lizénových rámců tmavomodrou linkou. Doplněkem je iluzivní sokl ze čtyř řad červených bosovaných kvádrů, zakončený stylizovanou listovkovou vlnovkou. Prostor je osvětlený jedním okenním otvorem v trámkové zárubni s dvoukřídlovou

Obr. 17. Vysoká, čp. 1, pohled na prkenné obložení severní roubené stěny; prkna jsou obilena, latě zčernalé, zřejmě stopy po požáru, foto: Zuzana Vařeková, 2013

asymetricky osmitabulkovou výplní, zasklívanou truhlářským způsobem, tzv. na sucho, zavěšenou na vnějších lopatkových závěsech. Uzavřená křídla jsou zajištěna pomocí obrtlíku. Vstupní dveře jsou dvoukřídlé, rámové konstrukce se šesti obdélnými výplněmi, zavěšené na esovitě prohnutých kovaných závěsech. Krov domu je proveden jako hambalkový, s dvojicí stojatých stolic pod konci hambalků. Sloupky stolic jsou zavětrovány, jednoduchými pásky spojované čepovými spoji a zajištěné šikmou vzpěrou do vazného trámu a plátované do sloupku rybinovým spojem jištěným dřevěným kolíkem. Trámy jsou hraněné. Některé trámy na sobě nesou prázdné dlaby, které naznačují druhotné použití prvků v konstrukci krovu. Absence tesařských značek dokládá, že krov byl zhotoven svépomocí, neškoleným tesařem, jako většina běžných venkovských roubených staveb.

Fasáda zděného západního křídla je řešena jako trojosá, v pravé polovině dvojice novodobých trojdílných oken náleží obytné části a levou polovinu tvoří stodola s dřevěnými vraty průjezdu do dvora. Sedlově zastřešený objekt je zděný z opuky, zevně omítnutý hladkou omítkou. Směrem do dvora je opukové zdivo ponecháno bez omítky a v něm se uplatňují pouze dvoukřídlá vrata. Vnitřní dispozice obytné části tohoto křídla je provedena jako dvoudílná, zastropená sledem zrcadlových kleneb do ocelových traverz. Stodola, členěná na průjezdný mlat a jednostranný přístodůlek, vyplňuje severozápadní kout dvora. Severní štítové průčelí stodoly je v přízemí zděné z opuky a plynule navazuje na objekt chlévů. Ve zdivu stodoly je zachován relikt staršího opukového zdiva, které se projevuje nepravidelným lícem. Severní trojúhelníkový štít stodoly je cihelný, omítnutý cementovou omítkou. Krov nad celým kolmým křídlem je proveden jako jednoduchý hambalkový, trámy jsou hraněné. V pravidelném rytmu jsou zde umístěny vazby, kde hambalek je spojený s krokví plátovým spojem jištěným dřevěným kolíkem cca po 2 metrech, a mezi těmito vazbami jsou situované vazby, v nichž je hambalek spojený čepovým spojem s krokví.

Z níže položeného prostoru krovu zděného křídla lze zhlédnout severní vnější stranu roubeného patra domu. Roubení směrem do prostoru krovu je ponecháno bez

Obr. 18. Vysoká, čp. 1, pohled směrem do dvora usedlosti od brány; zleva objekt hostince a navazující veranda, vzadu opukové zdivo kolmého křídla stodoly s průjezdem do zahrady, před tím obílené těleso vstupu do „pivního“ sklepa, foto: Zuzana Vařeková, jaro 2022

povrchových úprav a spáry vyplněné hliněným výmazem. Na některých trámech je dochována červená linka od „cvrnkačky“, sloužící jako rozměření trámu při tesání dřeva. Některé trámy v roubení na sobě nesou stopy starších dlabů. V prostoru podkroví nad verandou je dochovaná část obstavky a za ní je dochován svislý prkenný obklad s přelištovanými spárami roubené konstrukce patra. Část prken nese stopy obílení a lišty jsou očerněné se stopami požáru.

Paralelně s domem je situováno nejednotné a půdorysně nepravidelné zděné hospodářské křídlo se sedlovou střechou, obsahující chlévy a kolnu otevřenou do dvora. Zdivo chlévů provedené z opuky navazuje na stodolu situovanou v severozápadním koutě. Chlévy mají dřevěné povalové stropy. Východní díl tohoto hospodářského traktu zaujímá přistavěná, do dvora otevřená kolna, s cihelným obvodovým zdívem.

Ve dvoře před obytnou částí vystupuje nad terén samostatně stojící zděný vstup do sklepa se zděnou šjí. Sklep je obdélný, uzavřený valenou kamennou klenbou. V zadní stěně se zachoval další zazděný vstup, patrně do sestupné šje navazujícího lochu nebo zrušeného sklepa v nižším podlaží. Sklep nese označení „pivní“.⁴⁸

Datování dřevěných prvků

V rámci průzkumu bylo provedeno dendrochronologické datování dřevěných prvků v objektu hostince.⁴⁹ Datovány byly vybrané součásti roubeného patra domu, krov domu a stropní trámy nad komorami v přízemí i v patře. Analyzovány byly také druhotně použité prvky v roubení patra a krovu a prvky, u kterých se předpokládalo primární užití v konstrukci. Dendrochronologické datování přineslo neočekávané výsledky. Druhotně

48 SOKA Ústí nad Orlicí, Archiv obce Javorník, Stavební plánky, kart. č. 1, nefol.

49 Dendrochronologické datování provedl Ing. T. Kyncl, 27. 5. 2014. KYNCL, Tomáš, *Dendrochronologické datování dřevěných konstrukčních prvků domu čp. 1 ve Vysoké u Javorníku*, DendroLab, Brno 2014.

použité dřevěné prvky v konstrukci roubení a krovu patrové části domu byly provedeny ze dřeva káceného v zimě v letech 1679/80 a 1681/2, tedy v době vysazení původního zájezdního hostince. Dřevěné prvky ve stropních konstrukcích patrové části domu a části roubení byly datovány do období 1849/50 a 1851/2. U dřevěných prvků v konstrukci krovu nad patrovou částí domu se podařilo zachytit druhotně použité dřevo kácené v letech 1679/80 a datovat historickou opravu krovu, pro kterou bylo dřevo káceno v letech 1859/60. Dřevěné prvky užitě primárně pro konstrukci krovu se nepodařily výběrovou datací zachytit.

Shrnutí stavebního vývoje usedlosti a hodnocení⁵⁰

Usedlost je zachycena na mapě stabilního katastru v okapové orientaci s párovou dispozicí na rozdíl od ostatních chalupnických usedlostí. Její specifický vzhled i půdorys jsou dány několikasetletou funkcí zájezdního hostince, který byl vysazen na počátku osmdesátých let 17. století. Rok založení hostince čp. 1 byl potvrzen písemnými prameny i exaktní metodou dendrochronologického datování, kdy druhotně použité dřevěné prvky v objektu byly provedeny ze dřeva káceného v zimě 1679/80 a 1681/1682. Lze se domnívat, že v době výstavby hostince stál při komunikaci dům⁵¹ s hostinským provozem a za ním bylo situováno dřevěné hospodářské křídlo. Oba kamenné sklepy, pod domem a pod hospodářským křídlem, lze datovat do doby vysazení usedlosti v závěru 17. století. Lze se domnívat, že černá kuchyně může pocházet z doby vysazení hostince.

Po polovině 19. století byla provedena velká přestavba celé usedlosti do trojbokého půdorysu, jak zachycuje originální mapa stabilního katastru datovaná do roku 1878. V padesátých letech 19. století došlo k celkové proměně domu, který byl proveden jako patrový se zděným přízemím a roubeným patrem, v tradiční trojdílné dispozici. Dále byla nově vystavěna trojdílná stodola a nové zděné hospodářské křídlo mezi domem a stodolou. Detailní etapizace výstavby hospodářských objektů zatím není přesně určena.⁵² Dřevěné prvky ze staršího domu byly druhotně použity v konstrukci roubeného patra a krovu. Nové zděné přízemí domu sloužilo jako šenk a zázemí rodině hostinského. Roubené patro domu plnilo skladovací funkci, sloužilo k ubytování hostů a byl zde umístěn i sál.⁵³ Vnější úprava roubení byla zachycena na historickém snímku hostince ze začátku století, kde na vstupní podélné straně je roubení obíleno a střecha je vynášena zkrácenou obstavkou posazenou na zděné přízemí. Lze předpokládat, že západní a severní strana byly z důvodu klimatických podmínek opatřeny prkenným lištovaným obložním dle nálezu v podkroví. Původním okenním otvorem v roubení bylo zřejmě pouze okno v prostoru třetího dílu (otvor s tradiční trémovou zárubní), okenní otvory do síně a komory byly dodatečně proříznuty v roubení v 2. polovině 19. století. Reflexe dobové oblíbenosti tanečních zábav na přelomu 19. a 20. století vyvolaly potřebu velkého tanečního sálu, a proto bylo v roce 1912 přistoupeno k výstavbě nového sálu v secesním stylu. Výstavbě předcházelo odstranění třetího dílu domu. Touto akcí byl stavební vývoj domu ukončen.

Kolmé zděné křídlo se stodolou pochází z doby přestavby usedlosti z počátku šedesátých let 19. století. V této podobě bylo postaveno až po dokončení patrového hostince.

50 Autorka si je vědoma, že pro detailní určení stáří jednotlivých částí objektu je potřebné dopracovat stavebněhistorický průzkum. Na základě doposud provedeného průzkumu nelze přesně datovat některé konstrukce a toto shrnutí je proto zpracováno v obecnější rovině, než by si objekt svou hodnotou zasloužil.

51 Tradice dřevěné výstavby byla na tomto území velmi silná a lze se domnívat, že její konec přineslo opravdu až guberniální nařízení z roku 1816, zakazující další budování dřevěných staveb. ŠKABRADA, Jiří – SYROVÁ ANÝŽOVÁ, Zuzana (edd.), *Nejstarší vesnické domy ve východních Čechách*, Pardubice 2019.

52 Díky nálezům z krovu domu a kolmého hospodářského křídla je zřejmé, že kolmé zděné křídlo v současné hmotě bylo postaveno až později, neboť jeho střecha zasahuje do konstrukce krovu střechy domu, který musel být za tímto účelem dodatečně upraven. Pro přesnější určení nové výstavby hospodářských objektů a zpřesnění datací z krovu domu by bylo vhodné doplnit dendrochronologické datování.

53 Informace sdělená panem Krejsou ml. dne 8. 11. 2014.

Obr. 19. Vysoká, čp. 1, pohled do prostoru sklepa situovaného pod secesním sálem; vstup do sklepa je druhotný, provedený v roce 1912, foto: Zuzana Vařeková, 2013

Do přelomu 19. a 20. století lze datovat provedení zrcadlových kleneb v kolmém křídle. Zděné chlévy byly zbudovány v době přestavby usedlosti, tedy ve 3. čtvrtině 19. století. Cihelná kolna doplnila areál zřejmě v 2. čtvrtině 20. století.

Celý areál usedlosti reprezentuje typ drobného zájezdního hostince a v rámci vesnice se jedná o významné centrum veřejného života. Pro celkovou interpretaci dispozice hostince, jeho stavební podoby a provozu by bylo potřebné provést širší komparaci materiálů, ale současný stav poznání toto prozatím neumožňuje.⁵⁴ Budova hostince je do dnešních dnů dochovaná v poměrně nenarušeném stavu. Její památkovou hodnotu umocňuje vysoká autenticita dochovaného interiéru v roubeném patře hostince z poloviny 19. století, včetně zachované originální výmalby původního sálu na hliněných omítkách roubených stěn, výplní otvorů a dalších autenticky dochovaných prostor a stavebních detailů. Pro své památkové hodnoty byl objekt v roce 2015 prohlášen za kulturní památku.

Závěr

Vyhlášení vesnické památkové zóny ve Vysoké u Javorníku na základě vizuálních a urbanistických hodnot potvrdilo, že plošná ochrana sídla zajišťuje ochranu památkových hodnot i přesto, že nejsou v době prohlašování známy. Plošný průzkum ve vesnici provedený v roce 2013 zajistil nové poznatky o jednotlivých stavbách a celém sídle a upozornil na mimořádně autentické dochování objektu zájezdního hostince. Současná podoba domu je výsledkem výjimečného zakonzervování stavby, kde roubené patro je dochováno v podobě z přestavby po polovině 19. století včetně výplní otvorů, stavebních

54 Prozatím jediný publikovaný průzkum zděného barokního hostince z roku 1682. VESELÝ, Jan – KYPTA, Jan – NACHTMANNOVÁ, Alena, *Dějiny a stavební podoba barokního zájezdního hostince v Lukově v Dolním Poohří, Průzkumy památek*, 2020, roč. 27, č. 2, s. 83–104.

detailů a úpravy povrchů interiéru (hliněných omítek, výmalby). Pozoruhodně hodnotné je druhotné použití dřevěných prvků z původního hostince z roku 1682 v mladší konstrukci roubení a krovu. Odstraněním třetího dílu domu a přístavbou přízemního secesního sálu v roce 1912 byl ukončen stavební vývoj domu.

Novověké založení vsi a jednotné rozvržení nově vysazených usedlostí v letech 1686–1690, které je zachycené až mladší mapou stabilního katastru, nabízí představu o jednotné podobě vysazovaných domů v době založení vesnice. Terénní průzkum jednotlivých staveb doplněný o studium stavebních plánů, jež zachytily starší situaci, potvrzuje představu o výstavbě jednotných usedlostí. Usedlosti vykazují shodný půdorys, členění a prostorové uspořádání, včetně navazující hmoty, kde se omezené možnosti hospodaření projevily právě ve velikosti a uspořádání. Předpoklad jednotného vysazení usedlostí zadaného vrchností naznačuje zápis v pozemkové knize „vjal a koupil usedlost JM v gruntu vystavenou“, ⁵⁵ ale jednoznačné potvrzení plánované výstavby dosud chybí. Srovnávací materiál v regionu z této doby v této sociální vrstvě chybí, neboť vesnické stavby pocházející z průběhu 17. století, dosud dokumentované v regionu, představují především větší selské domy v usedlostech nesoucí archaické stavební tradice. ⁵⁶

Na příkladu lokalit Vysoká u Javorníku a Františkova u Liberce ⁵⁷ se ukazuje, že u novověkých vesnic při vhodném a cíleném využití archivního průzkumu a dendrochronologie lze získat nové informace z doby založení sídla, které mohou doplnit naše znalosti v oblasti historické, konstrukční a materiállové. Možnosti dendrochronologického výzkumu datování dřevěných konstrukcí v této podobě získávají další rozměr informační hodnoty, a proto by bylo vhodné u novověkých vesnic cíleně provádět plošné průzkumy doplněné dendrochronologickým datováním za účelem hledání původních konstrukcí z doby jejich založení.

Summary

The article presents the results of the area survey of the village Vysoká u Javorníku (Ústí nad Orlicí district) with a focus on a more detailed survey of the building No. 1, the inn. Although older literature often states that the village is of older foundation, thanks to archival sources and dendrochronological dating of wooden elements in the construction, the modern foundation in 1682 was confirmed. The history of the settlement is presented, including a brief description of the settlement and building development, with consideration of the possibility of planting a characteristically uniform type of cottage farmstead at the time of the village's foundation. The main part of the paper is

devoted to the research of the building No. 1, the inn, which preserves secondary wooden elements from the time of the building's setting-out, i.e. from the year 1682. Thanks to the discovered data, it is possible to contribute to the discussion on the questions and possibilities of researching modern villages, where there is a greater probability of finding the exact year of establishment (based on the surviving archival documents) and at the same time there is a greater probability that original historical structures or their relics will be found during the field research. The building as a whole is of exceptional conservation value and has therefore also been declared a cultural heritage monument.

Seznam pramenů a literatury

Archivní a sbírkové prameny

Národní archiv Praha, fond Berní rula (1652–1779); fond Tereziánský katastr (1684–1790); fond Josefský katastr (1785–1875); fond Stabílní katastr – duplikát, Praha (1826–1878); fond Stabílní katastr – indikační skici (1827–1953)

Státní oblastní archiv v Hradci Králové, fond Velkostatek Nové Hradky (původní uložení PK při OS VM) (1628–1948); fond Velkostatek Litomyšl (1533–1949)

Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, fond Archiv města Litomyšl (1226–1945)

Státní okresní archiv Ústí nad Orlicí, fond Sběrka kronik (s. d.); fond OA Javorník (1850–1945)

55 SOA Zámorsk, VS Litomyšl, Registra na nový chalupy postavené nákladem JM excellence 1686, kn. č. 30.

56 ŠKABRADA, Jiří – SYROVÁ ANÝŽOVÁ, Zuzana (edd.), *Nejstarší vesnické domy ve východních Čechách*, Pardubice 2019.

57 V rámci průzkumu vesnice byl prozkoumán roubený dům, jehož dřevo bylo dendrochronologicky datováno do poloviny 17. století, do doby založení vesnice Františkov. Dům je výjimečně dochován v podobě ze 17. století. KONVALINKOVÁ, Tereza – OHRABKA, Martin, Dům čp. 19 v Liberci-Františkově. Stopy založení a výstavby vsi z druhé poloviny 17. století, *Fontes Nissae*, 2016, roč. 17, č. 1, s. 72–91.

Nálezové zprávy

KYNCL, Tomáš, *Dendrochronologické datování dřevěných konstrukčních prvků domu čp. 1 ve Vysoké u Javorníku*, DendroLab, Brno 2014.

VAŘEKOVA, Zuzana, *Plošný průzkum vesnice Vysoká u Javorníku*, Pardubice 2013. Nálezová zpráva uložena v odborné spisovně NPÚ Pardubice.

Literatura a vydané prameny

DOSKOČIL, Karel, *Berní rula: Popis Čech r. 1654*, Praha 1953.

CHALUPA, Aleš (ed.), *Tereziánský katastr český*, sv. 1, Praha 1964.

Retrospektivní lexikon obcí 1850–1970, Praha 1978.

ANDRLE, Augustin, *Města a obce Vysokomýtska*, Litomyšl 2007.

EBEL, Martin, *Stabilní katastr a jeho využití pro dějiny staveb*, *Dějiny staveb*, 2004, vyd. 1., Plzeň: Klub Augusta Sedláčka.

JELÍNEK, František, *Historie města Litomyšle*, díl první, Litomyšl 1838.

KONVALINKOVÁ, Tereza – OHRABKA, Martin, *Dům čp. 19 v Liberci-Františkově*. Stopy založení a výstavby vsi z druhé poloviny 17. století, *Fontes Nissae*, 2016, roč. 17, č. 1.

KUČA, Karel, *Oblasti dochovaných výrazných strukturálních plužin v České republice*, *Zprávy památkové péče*, 2014, roč. 74/2014, č. 1.

PEŠTA, Jan, *Několik poznámek ke studiu půdorysné struktury venkovských sídel na území Čech*, *Průzkumy památek*, 2000, č. 2.

PEŠTA, Jan, *Plošný průzkum lidové architektury a venkovských sídel*, Praha 2014.

PROFOUS, Antonín, *Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a změny*, IV. díl, Praha 1957.

SCHALLER, J., *Topografie des königreichs Böhmen*, XI, Prag und Wien 1789.

ŠKABRADA, Jiří (edd.), *Vesnický dům v 16.–17. století*, Praha 1992.

ŠKABRADA, Jiří, *Lidová architektura*, Praha 2003.

ŠKABRADA, Jiří – SYROVÁ ANÝŽOVÁ, Zuzana (edd.), *Nejstarší vesnické domy ve východních Čechách*, Pardubice 2019.

SOMMER, J., *Das Königreich Böhmen. Fünfter Band, Chrudimer Kreis: statistisch-topographisch dargestellt*, Praha 1837.

RAZÍM, Vladislav – MACEK, Petr (edd.), *Zkoumání historických staveb*, Praha 2011.

URBÁNEK, Radim, *Dřevo, hlína opuka: Stavitelství na Vysokomýtsku*, Vysoké Mýto 2004.

VESELÝ, Jan – KYPTA, Jan – NACHTMANNOVÁ, Alena, *Dějiny a stavební podoba barokního zájezdního hostince v Lukově v Dolním Poohří*, *Průzkumy památek*, 2020, č. 2.

Vysokomýtsko. *Vlastivědné čtení o okrese Vysokomýtském a Skutečském*, Vysoké Mýto, 1931.

Úplný adresář královského věnného města Vysoké Mýto, Vysoké Mýto 1903.

Mgr. Zuzana Stránská-Vařeková, Ph.D.

Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Pardubicích

varekova.zuzana@npu.cz

ORCID ID: 0000-0002-8571-498X

Absolvovala obor Kulturní dějiny na Filozofické fakultě Univerzity v Pardubicích, kde obhájila disertační práci o současných možnostech plošných průzkumů na vesnici. Od roku 2009 je zaměstnancem Národního památkového ústavu v Pardubicích na pozici terénního památkáře, kde se zapojila do několika vědecko-výzkumných záměrů zaměřených na dokumentaci nemovitých staveb a plošných průzkumů vesnic. Externě vyučuje na Univerzitě Pardubice. Od roku 2018 až dosud na mateřské dovolené.